

Dubla exprimare a interlocutorului în traducerile textelor biblice

George Bogdan ȚĂRA

L'expression de l'interlocuteur par le cas datif et par la préposition către + accusatif; dans les textes bibliques traduits en roumain, continue une situation qui existait déjà dans les originaux latins et grecs. Cependant, les traductions roumaines ne sont pas toujours fidèles à leurs sources, ce qui prouve que la construction était courante dans la langue et son choix appartenait à l'auteur. Contrairement au cas datif, către + accusatif; après un verbe de communication, peut indiquer simplement l'interlocuteur, mais aussi l'idée de direction et même l'attitude du sujet parlant.

Valori ale construcției în limba română

Din perspectivă sincronică, în limba română actuală se consideră că există o echivalență perfectă între acuzativul cu prepoziție și dativul fără prepoziție în ce privește realizarea funcției de complement indirect. Pe lângă echivalența recunoscută dintre construcția *la* + Ac. și cea cu dativul: *dau hrană la vite = dau hrană vitelor*, Corneliu Dimitriu (1999, I: 762-763) adaugă „încă două structuri, una posibilă numai în limba română veche (complementul indirect exprimat prin prepoziția **a** + cuvînt cu sens cantitativ + substantiv în acuzativ: «*Porunci Faraó a tot norodul*», BB, Iș. 1, 22), iar alta întâlnită atît în epoca veche, cît și în vorbirea populară și familiară, de unde uneori trece în literatura artistică (complementul indirect concretizat în prepoziția **către** + acuzativul unui «nume»: «*Zise Domnul cătră Moisi*», BB, Iș. 13, 7-8; «*De din vale de Rovine,/ Grăim, Doamnă, către Tine*», M. Eminescu, *op. cit.*, p. 116)”. Rolurile celor două construcții, prin care interlocutorul se exprimă fie în cazul dativ, fie în acuzativ cu prepoziție, sînt atît de apropiate, încît cercetătorii limbii vorbesc nu numai de o echivalență semantică între două forme cazuale¹, ci chiar de o singură formă de dativ, marcat, în al doilea caz, prin prepoziția *la* (*viața succede la moarte*), căreia Corneliu Dumitriu (1999, I: 763) îi adaugă prepozițiile *a* (*porunci a tot norodul*²) și *către* (*zise cătră Moisi*). Desigur, susținem opinia autorului, potrivit căreia opoziția dintre formele cazuale, acolo unde ea este posibilă (*grăim ție* vs. *grăim către tine*) dovedește în mod clar existența a două construcții cu două cazuri diferite.

¹ „În enunțuri care conțin verbe de declarație sau care pot fi asimilate acestei categorii, construcția **cătră** + acuzativul substituie, de fapt, un dativ [...]” (ILR 1978: 351).

² Exemplele citate sînt preluate din Dumitriu 1999, I: 762-764.

Remarcăm însă faptul că cercetătorii de azi acordă construcției cu dativul statutul de structură de bază, firească, pentru exprimarea interlocutorului. Aceasta înseamnă că acuzativul cu prepoziție nu reprezintă decât o variantă mai puțin frecventă și caracteristică mai degrabă românei vechi.

Adăugăm observația că această situație nu este deloc specifică românei. Ea era curentă deja în limbile clasice, în latină și greacă, mai ales în perioada creștină.

Atestări ale construcției prepoziție + Ac. în latină și greacă

Deși, în latină, pentru exprimarea interlocutorului după verbe de comunicare, se folosește în mod curent cazul dativ, construcția *ad* + Ac. este atestată deja la Plaut, la Titus Livius și chiar la Cicero. Totuși, ea nu cunoaște o dezvoltare importantă înaintea perioadei târzii, când se va răspîndi grație literaturii creștine. Cel mai adesea, ea apare în context biblic, unde prepoziția poate fi urmată de un substantiv comun, propriu, sau mai ales de un pronume. Analizînd această repartiție în cartea *Genezei*, Lyliane Sznajder³ a constatat că alegerea dativului sau a lui *ad* + Ac. nu este direct legată de categoria gramaticală nominală sau pronominală.

Frecvența construcției în creștinism trebuie pusă în relație și cu limba traducerilor biblice din greacă. În această limbă sînt posibile, încă din sec. V a.C.n., oricare din cele trei construcții:

cu dativul: εἰπεῖν τινι,

cu acuzativul: εἰπεῖν τινος,

cu prep. + Ac.: εἰπεῖν πρὸς...

Influența biblică asupra folosirii construcției prep. + Ac. în latină și greacă își poate avea sursa chiar în ebraică, unde, pentru exprimarea interlocutorului după verbele de comunicare, se puteau folosi două construcții prepoziționale, cu *el* și *le-*. În comunicarea citată, Lyliane Sznajder atrage atenția asupra tendinței identice de traducere a prepoziției *el* prin construcția prepozițională πρὸς / *ad* + acuzativ. Putem observa că, deși construcția este de dată precreștină în latină și greacă, adevărata ei dezvoltare în aceste limbi se datorează, în mod direct, traducerilor biblice.

Valori semantice și sintactice ale construcției prepoziție+ Ac. în limba veche

În studiul lingvistic de la ediția de text la *Codex Sturdzanus*, Gheorghe Chivu precizează că prepoziția „*cătră*”, notat totdeauna sub această formă, apare foarte frecvent după verbe *zice*, *grăi*, *închina* sau *ruga* (o dată și după sintagma *a face rugă*) [...]; în *mîntu unii cătră alți*, *cătră* [...] are valoare asemănătoare prepoziției *pe*” (Chivu, 1993: 192). Afirmația ne prilejuiește două observații legate de folosirea acestei prepoziții în perioada veche. Pe de o parte, verbele după care apare *către* aparțin, grație sensului sau valorii contextuale, clasei semantice a verbelor de comunicare (mai puțin *închina*). Avînd în vedere că prepoziția implică,

³ *Dixit autem serpens ad mulierem / mulieri quoque dixit: la double expression de l'allocutaire dans les propositions introductrices de discours directs dans la Vulgate*, comunicare la IXe Colloque International de Latin vulgaire – Latin tardif, 2-6 septembrie 2009, Université Lumière Lyon 2, în curs de publicare.

semantic, ideea de orientare, ar fi fost de așteptat folosirea ei preponderentă alături de verbele de mișcare. Pe de altă parte, *către* + acuzativul destinatarului actului vorbirii este echivalentă nu numai cu folosirea construcției cu dativul, ci și a celei cu *pe* + Ac., după cum observă Gh. Chivu, pentru verbul *mîntu*. În cazul verbului *a ruga* este evidentă echivalența cu dativul și cu *la* + Ac. (V 37^v /9-10: „ptu mine, rugați-vă *cătră* domnul Dumnedzeu să nu mă judece” = rugați-vă lui domnul Dumnezeu = rugați-vă la domnul Dumnezeu).

În *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Constantin Frâncu menționează existența construcției cu rol de complement indirect în mai multe perioade de evoluție a limbii literare și cu mai multe serii de antecedenti, nu numai cu *verbele dicendi*: „iară iaste multă cinste și bunătate ce-ai făcut domnita *cătră* acest om” (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186), „iară și domniata cîta milă ai făcut *cătr-nsul*” (*ib.*, 186), „să va zice *el*, împăratul, *cătră* voi..., iar voi aveți cuvînt a-i darea răspuns” (1600, Transilvania, DÎ, 126), „cinste și laudă-și va arăta *cătră* dumnealui și *cătră* rodul domnii lui” (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135), „a punre *cătră* (= în) Dumnedzeu nedejdea mea” (PH¹, 63^v/10-11), „ia amente *cătră* (= la) rrugăciunrea mea” (PH¹, 120^f/8-9), „dzise *cătră* Avraamu” (PH¹, 89^v/23-24). (apud. Frâncu, 2009: 176).

Pe lângă rolul sintactic de complement indirect, *către* + Ac. îndeplinește, în limba veche, o varietate de funcții: circumstanțial de loc, de scop, de relație, dintre care cel mai important pentru noi este circumstanțialul de loc „cu sensul actualului *spre*, introducînd complementul verbelor de mișcare [...] : „măseră *cătră* un arbure” (CS¹, 78^f).” (Frâncu, 2009: 184). Deosebit de interesantă ni se pare remarcă autorului, care consideră că: „În aceste exemple complementul de loc este mai depărtat de prototip, apropiindu-se de complementul indirect” (Frâncu 2009: 184). Același lucru, dar în sens invers, îl putem afirma și despre *către* + Ac, cu verb de comunicare, în exemple unde adresarea (*a adresa* „a (se) îndrepta cu vorba *către* cineva” MDA 2001 s.v. *adresa*) implică o direcționare spre interlocutor. Orientarea spre un anumit destinatar devine evidentă mai ales în cazul unui dialog cu mai mulți interlocutori posibili.

Chiar dacă, în exemplul următor, construcția nu însoțește un verb de comunicare, reținem observația potrivit căreia: „Unele prepoziții păstrează sensurile lor primitive, dispărute după 1630-1640 din limba scrisă. Astfel, *cătră* se mai întrebuițează uneori cu sensul etimonului său lat. *contra*: «cine nu e *cătră* noi cu noi iaste» (CT, 138^v/15)” (Frâncu, 2009: 141). Prin urmare, valoarea prepoziției *către* cu un acuzativ este mai complexă, nu atât datorită evoluției de la sensul etimologic de „împotrivire”, la unul spațial, de „direcție”⁴ și la unul neutru, de „indicare a destinatarului”, cît mai ales coexistenței acestor sensuri în româna veche, nu numai după același tip de verbe (de comunicare), ci chiar în același pasaj. Alexandru Gafton subliniază, pe drept, dependența valorii cu care este

⁴ „Comparația dintre cele patru dialecte românești ne permite să afirmăm că româna comună dezvoltă sensul «nedușmănos» al prepoziției latinești, și anume sensul de direcție concretă, fără referire la punctul de contact” (ILR 1965, II: 282).

folosită prepoziția de contextele „în care se prezenta o mișcare, de ordin concret sau abstract, pe orizontală, reliefindu-se opoziția, fie accentuată prin împotrivire, fie estompată prin aderare” (Gafton, 2001: 145). Atragem însă atenția asupra unei situații unde cele trei valori sînt simultane și contextul nu poate fi dezambiguit:

Marcu 12, 12

[...] *că cunoscură că despre ei zise acea pildă [...]* (NT 1648);

[...] *că cunoscură că spre ei zise acea pildă [...]* (B 1688);

[...] *că au cunoscut că cătră ei au zis pilda aceasta [...]* (B 1760);

[...] *că cunoscură că cătră ei au zis pilda aceasta [...]* (B 1795);

[...] *căci înțeleseseră că împotriva lor zisese pilda aceasta [...]* (B 1997);

[...] *cognoverunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit [...]* (N-A 1994);

[...] *ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπεν [...]* (N-A 1994).

Aici, *către* devine sinonim atît cu *spre*, care exprimă, de asemenea, „mișcarea”, cît și cu *împotriva*, care trimite la sensul etimologic din lat. *contra*. Confuzia pe care o produce contextul este dovedită de opțiunile diferite ale traducătorilor. În opinia noastră, soluția folosirii lui *către* este cea mai fericită, pentru că nu optează definitiv pentru unul singur din cele trei sensuri posibile, ci le păstrează.

Construcția *către* + Ac. în textele biblice

Folosirea construcției *către* + Ac. în traduceri biblice este frecventă, dar, fără a putea cita o statistică⁵ precisă, rămîne inferioară exprimării interlocutorului cu ajutorul cazului dativ. Diferențe, în ce privește frecvența, pot fi observate în același text, în funcție tipul de verb care precede construcția, dar și de la un text la altul⁶. În principiu, autorii traducerilor trebuie să respecte autoritatea originalului, lucru observat și de Al. Gafton în textele studiate: „aceste prepoziții nu sînt utilizate doar cu valorile etimologice, ci și cu valori apropiate, permise de valorile lor etimologice, cerute de context și influențate de prepozițiile pe care le redau prin traducere” (Gafton, 2001: 145). Într-adevăr, în mare parte din cazuri acest principiu este respectat și concordanțele între original (grec sau latin) și traduceri sînt perfecte:

Luca 1, 18 și 1, 19

Atunci zise Zahariia cătră înger [...]; Și răspunzînd, îngerul zise lui [...] (NT 1648);

Și zise Zahariia cătră înger [...]; Și răspunzînd îngerul zise lui [...] (B 1688);

Și au zis Zaharie cătră înger [...]; Și, răspunzînd îngerul, au zis lui [...] (B 1760);

Și au zis Zahariia cătră înger [...]; Și, răspunzînd, îngerul au zis lui [...] (B 1795);

Și a zis Zaharia către înger [...]; Și îngerul, răspunînd, i-a zis [...] (B 1997);

Et dixit Zaccharias ad angelum [...]; Et respondens angelus dixit ei [...] (N-A 1994);

καὶ εἶπεν Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον [...]; Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ (N-A 1994).

⁵ Realizarea unei astfel de statistici presupune identificarea tuturor verbelor de comunicare, precum și a celor care primesc această valoare grație contextului, în ansamblul *Bibliei*.

⁶ Comparînd frecvența construcției după verbul *a zice* (la un timp trecut: *zise*, *au zis*), în *Evangelhii*, a reieșit o întrebuintare mai amplă în textul lui Luca, față de ceilalți trei evangheliști.

Construcția sintactică este păstrată chiar și atunci când traducerea se face prin lexeme diferite:

Luca 23, 4

Iară Pilat zise cătră mai marii popilor și cătră mulțime [...] (NT 1648);

Iară Pilat zise cătră mai-marii popilor și cătră mulțime [...] (B 1688);

Și au zis Pilat cătră căpeteniile popilor și cătră gloate [...] (B 1760);

Iară Pilat au zis cătră arhieriei și cătră norod [...] (B 1795);

Și Pilat a zis către arhieriei și către mulțimi [...] (B 1997);

Ait autem Pilatus ad principes sacerdotum et turbas [...] (N-A 1994);

ὁ δὲ Πιλάτος εἶπεν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους [...] N-A 1994.

De asemenea, când sursele diferă, traducerea își respectă fiecare originalul său:

Matei 17, 4

Și răspunzând Petăr, zise lui Iisus [...] (B 1688);

Și, răspunzând Petru, au zis cătră El [...] (B 1760);

Și, răspunzând Petru, au zis lui Iisus [...] (B 1795);

Și, răspunzând, Petru a zis lui Iisus [...] (B 1997);

Respondens autem Petrus dixit ad Iesum [...] (N-A 1994);

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν τῷ Ἰησοῦ [...] (N-A 1994).

Cu toate acestea, există o multitudine de situații în care sînt diferențe nu numai între original și sursă, ci și între diferitele traduceri care au la bază același text:

A. aceeași construcție în latină și greacă, dar:

a. traduceri diferite în NT 1648 și în B 1688:

Luca 5, 22

Iară Iisus, știind cugetele lor, răspunzând zise lor [...] (NT 1648);

Iară Iisus, știind cugetele lor, răspunzând zise lor [...] (B 1688);

Iară cât au cunoscut Isus cugetele lor, răspunzând, au zis cătră ei [...] (B 1760);

Iară Iisus, știind gândurile lor, răspunzând, au zis cătră ei [...] (B 1795);

Iar Iisus, cunoscînd gîndurile lor, răspunzînd a zis către ei [...] (B 1997);

Ut cognovit autem Iesus cogitationes eorum, respondens dixit ad illos [...] (N-A 1994);

ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν ἀποκριθεὶς εἶπεν πρὸς αὐτοὺς [...] (N-A 1994).

b. traduceri diferite în NT 1648, B 1688 și B 1795:

Luca 6, 3

Atuncea răspunzînd Iisus zise lor [...] (NT 1648);

Și răspunzând Iisus zise lor [...] (B 1688);

Și, răspunzând Isus cătră ei, au zis [...] (B 1760);

Și, răspunzînd, Iisus au zis lor [...] (B 1795);

Și Iisus, răspunzînd, a zis către ei [...] (B 1997);

Et respondens Iesus ad eos dixit [...] (N-A 1994);

καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς [...] (N-A 1994).

c. traduceri diferite în NT 1648, B 1688, B 1760 și B 1795:

Luca 10, 26

Iară El zise lui [...] (NT 1648);
Iară el zise lui [...] (B 1688);
Iară El i-au zis [...] (B 1760);
Iară El, răspunzînd, au zis [...] (B 1795);
Iar Iisus a zis către el [...] (B 1997);
At ille dixit ad eum [...] (N-A 1994);
ὁ δὲ εἶπεν πρὸς αὐτόν [...] (N-A 1994).

d. diferite soluții de traducere:

Ioan 19, 24

Și zisă unu cătră alalt [...] (NT 1648);
Deci ziseră întru ei [...] (B 1688);
Și au zis între sineși [...] (B 1760);
Deci, au zis între sine [...] (B 1795);
Deci au zis unii către alții [...] (B 1997);
Dixerunt ergo ad invicem [...] (N-A 1994);
εἶπαν οὖν πρὸς ἀλλήλους [...] (N-A 1994).

Luca 20, 19

[...] înțeleasă că de ei zise pilda aceasta. (NT 1648);
[...] cunoscură că de ei zise pilda aceasta. (B 1688);
[...] au cunoscut că cătră dânșii zisease pilda aceasta. (B 1760);
[...] au cunoscut că cătră dânșii au zis pilda aceasta. (B 1795);
[...] au înțeles că Iisus spusese pilda aceasta pentru ei. (B 1997);
[...] cognoverunt enim quod ad ipsos dixerit similitudinem istam. (N-A 1994);
[...] ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς εἶπεν τὴν παραβολὴν ταύτην. (N-A 1994).

B. construcții diferite în latină și greacă:

a. B 1688 nu folosește construcția din originalul grecesc:

Luca 22, 10

El zise cătră ei [...] (NT 1648);
Iară el zise cătră ei [...] (B 1688);
Și au zis cătră ei [...] (B 1760);
Iară El le-au zis lor [...] (B 1795);
Iar el le-a zis [...] (B 1997);
Et dixit ad eos [...] (N-A 1994);
ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς [...] (N-A 1994).

b. B 1795 nu folosește construcția din originalul grecesc:

Luca 7, 48

Iară zise ei [...] (NT 1648);
Și zise ei [...] (B 1688);
Și au zis cătră ea [...] (B 1760);
Și au zis cătră ea [...] (B 1795);
Și a zis ei [...] (B 1997);
Dixit autem ad illam [...] (N-A 1994);

ἐἴπεν δὲ αὐτῇ [...] (N-A 1994).

Concluzii

Dintre cele două construcții care exprimă interlocutorul după verbe de comunicare, *către* + Ac. este mai puțin uzuală în textele biblice. În majoritatea exemplurilor analizate, ea reprezintă un echivalent simplu pentru cazul dativ. Pentru a afirma cu convingere că aceasta este structura marcată stilistic, e nevoie de o inventariere completă a tuturor ocurențelor, în funcție de verbele după care urmează. Putem observa că folosirea ei de către autorii traducerilor bisericești se înscrie doar parțial în limitările impuse de original. Pe de o parte, apariția ei acolo unde textul sursă folosea o construcție diferită dovedește frecvența construcției și faptul că traducătorii o înțelegeau ca pe un substitut al cazului dativ. De altfel, ea s-a păstrat și în limba vorbită, cu același rol. Pe de altă parte, acolo unde traducătorii nu pot depăși ambiguitatea din original, *către* + Ac. reprezintă o soluție grație triplei valori a prepoziției. Prin aceasta, interlocutorul poate fi prezentat atât în mod simplu, cât și ca destinatar marcat al unei comunicări orientate spre el sau chiar împotriva lui, ca destinație a unei atitudini ostile. În acest ultim caz, valoarea suplimentară provine din sensul etimologic. Concurența lui *către* cu alte prepoziții întrebuințate în traduceri (*de, despre, întru, între*) dovedește capacitatea întregii construcții de a-și lărgi sfera de sens.

Bibliografie

- Bailly, Anatole, 2000, *Dictionnaire grec-français*, Hachette, Paris
- Chivu, Gheorghe, 1993, *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, București
- Dimitriu, Corneliu 1999, *Tratat de gramatică a limbii române*, I, *Morfologia*, Institutul European, [Iași]
- Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Indice general de Alexandrina Ioniță, Casa Editorială *Demiurg*, Iași
- Gafton, Alexandru, 2001, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea, Studiu lingvistic asupra Codicelui Bratul în comparație cu Codicele Voronețean, Praxiul Coresian și Apostolul Iorga*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
- Gheție, Ion (coord.), 1997, *Istoria limbii române literare, Epoca veche (1532-1780)*, Editura Academiei Române, București
- Irimia, Dumitru, 1997, *Gramatica limbii române*, Polirom, Iași

Sigle

- B 1648 = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Emilian, Episcopul Alba Iuliei, Editura Episcopiei Ortodoxe a Alba Iuliei, 1988
- B 1688 = *Biblia* 1688, vol. I (2001), vol. II (2002), Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”

- B 1760 = *Biblia Vulgata*, Blaj, 1760-1761, Cuvânt înainte de Eugen Simion, București, Editura Academiei Române, 2005
- B 1795 = *Biblia de la Blaj*, 1795, Ediție jubiliară, cu binecuvântarea Î. P. S. Lucian Mureșan mitropolitul Bisericii Române Unite, Roma, 2000
- B 1997 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997
- ILR 1965 = *Istoria limbii române*, vol. I, *Limba latină*, București, Editura Academiei, 1965
- ILR 1978 = Florica Dimitrescu (coord.), 1978, *Istoria limbii române, Fonetică, Morfosintaxă, Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București
- MDA 2001 = *Micul dicționar academic*, 2001, Cuvânt înainte de Eugen Simion, Prefață de Marius Sala, Editura Univers Enciclopedic, București
- N-A 1994 = NESTLE-ALAND, *Novum Testamentum Graece et Latine*, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994